

Arbete och liv – genuskontrakt i omförhandling?

Det finns många sätt att definiera arbete på, vilket får olika betydelse för vem som anses arbeta och för rättigheter som grundas genom arbete. Författaren går här på jakt efter ett emancipatoriskt arbetsbegrepp.

AGNETA STARK

Arbetar du som just nu läser detta? Bläddrar du i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* för att du inte har annat att göra när du ändå åker buss? Läser du denna artikel för att du är lärare och kan ha nytta av det i din lärarverksamhet? Är du studerande och läser *KvT* som kurslitteratur? Tycker du att läsningen är trist eller spännande? Ingår läsningen i arbetsuppgifter som du har betalt för att utföra? Är du sjukskriven? Läser du på övertid? På dagtid? Är det fråga om fritidsläsning? Ligger du kanske nerbäddad i sängen och väntar på att bli tillräckligt sömnig för att släcka lampan? Kan sängläsning vara arbete?

Sådana frågor och svaren på dem har i olika sammanhang ansetts viktiga för att avgöra vad som är arbete och vad som inte är det. Men spelar det någon roll om du arbetar eller ej när du läser detta? Varför, i så fall?

Varför definiera arbete?

Arbete i olika former är lika gammalt som människan. Religiösa föreskrifter om arbete och vila är mycket gamla, uttryckta exempelvis i bibelns "tänk på vilodagen så att du helgar den". På vilodagen borde inte sådant som klassificerades som "arbete" utföras.

Arbetsläsning skulle alltså vara olämplig verksamhet den dagen.

I det gamla bondesamhället skildes arbete från fritid, förutom av de religiösa föreskrifterna, huvudsakligen för dem som var anställda. De mycket långa arbetstiderna, ibland nästan helt utan ledighet, för pigor på den svenska landsbygden i början av 1900-talet beskrivs till exempel av Ann-Sofi Ohlander och Ulla-Britt Strömberg (1996: 143). Uppdelningen i begreppsparet arbete–fritid kom att dominera när industriarbetet blev vanligare, och så småningom bildade normen för "arbete". Arbetarrörelsen formulerade sitt arbetstidskrav som: "åtta timmars arbete, åtta timmars fritid och åtta timmars sömn", och Sveriges första arbetstidslag år 1919, som i huvudsak gällde industrin, föreskrev åtta timmars arbetsdag och en normal arbetsvecka om 48 timmar, alltså sex dagar om vardera åtta timmar.

Som arbetarrörelsen formulerade kravet på arbetstid uttryckte det en norm, där mäns traditionella arbete blev synligt och benämnt, medan kvinnors traditionella arbetsområden utanför det betalda arbetet osynliggjordes helt. Det omfattande hushållsarbetet, vården av små barn, av sjuka och gamla doldes inom begreppet "åtta timmars fritid". Än idag är det inte ovanligt att obetalt hushållsarbete, obetald vård av små barn, sjuka och gamla, jämföras med fritidssysslor, och att de analyseras som om man väljer dem på samma sätt som man väljer mellan olika sportaktiviteter.¹

Gränsdragningen mellan vissa aktiviteter som kallas "arbete" och andra som utesluts ur kategorin "arbete" har blivit allt viktigare i den industrialiserade världen under de senaste hundra åren. Visst slag av arbete grundar idag i många samhällen avgörande sociala rättigheter. Här är kategorierna rättighetsgrundande arbete–ej rättighets-

grundande arbete viktiga.² Rättigheterna kan gälla sådant som stöd vid arbetslöshet, rätt till föräldraförsäkring, sjukförsäkring eller ålderspension. Vanliga gränser för vad som är rättighetsgrundande kan vara en viss minsta lönearbetstid per vecka eller en viss minsta kvalificerande betald arbetsperiod. I sådana sammanhang har klassificeringen av *KvT*-läsning en speciell vikt: grundar läsningen en rättighet?

Bedömningar av ekonomisk och samhälls- utveckling bygger ofta på vilka andelar av befolkningen som utför vad som räknas som arbete. Nationalräkenskaperna, som utförs enligt inom FN överenskommen standard, bygger på avgränsning av arbete från exempelvis konsumtion. Om *KvT*-läsning är arbete eller ej ingår här i underlaget för bedömningen av ett lands sysselsättning, konsumtionsnivå och vissa aspekter av tidsanvändning, jämfört med andra länder och med samma land över tiden.³

Den viktigaste utgångspunkten för diskussion om vad som utgör arbete och om dettas betydelse är att de flesta människor på jorden får sin försörjning genom eget betalt arbete och genom att själva producera förnödenheter och tjänster för det dagliga uppehållet. Under vilka villkor det sker diskuteras ofta som lägsta nivåer för anständiga arbetsvillkor, vad som är acceptabla arbetsrättigheter etcetera. Brist på arbete som ger rimlig försörjning är sedan länge ett av de stora globala problemen. Dels gäller det arbetslöshet och undersysselsättning, båda delarna relaterade till betalt arbete. Dels gäller det lönenivåerna för vissa av dem som har betalt arbete, löner som är så låga även för långa arbetstider, att arbetsinkomsten omöjligt räcker ens till det mest nödvändiga.⁴

Definitioner av arbete

Statistiker, ekonomer och genusforskare från olika discipliner har diskuterat olika begrepp som relaterar till arbete. *Lönearbete* har därvid betraktats som oproblematiskt vad gäller definitionen – om någon får betalt för att utföra vissa uppgifter, så är det fråga om arbete oavsett uppgifternas innehåll. Egenföretagares arbete är inte lönearbete i egentlig mening, men brukar i statistiska sammanställningar ofta behandlas på liknande sätt som lönearbetet, på grund av den nära marknadskopplingen. Själva betalningen, och en koppling till marknader för varor och tjänster där dessa betalas, har ofta varit utgångspunkt för olika definitioner av arbete. Så har exempelvis avlönade hembiträden betraktats som yrkesverksamma utan närmare diskussion, medan samma arbetsuppgifter som utförts av en familjemedlem utan lön har klassificerats på olika sätt i olika sammanhang.⁵

Syften med olika arbetsdefinitioner har som nämnts ibland varit att skilja sådana aktiviteter från ”konsumtion” eller ”icke-produktion”, ibland att skilja dem från ”fritidssysslor”, ibland att skilja dem från vila, ibland att lyfta fram både volymen på och värdet av obetalda bidrag till familjen och till ekonomin som helhet med mera. Beräkningarna av exempelvis volym och värde har lett till en diskussion om jämförbarhet mellan å ena sidan samhällen där mycket arbete är betalt, och följaktligen registrerat i nationalräkenskaperna, och å den andra samhällen där mycket arbete utförs obetalt och inom familjen, exempelvis i form av odling och djurhållning för husbehov, och där sådant arbete länge inte registrerades i nationalräkenskaperna. Både vad gäller ekonomisk utvecklingsnivå och fördelning av resurser blir nationalräkenskaperna, om de baseras

endast på betalt arbete, mindre tillförlitliga som jämförelsegrund.

Ordböcker och uppslagsverk

Svenska Akademiens Ordbok (SAOB), som redovisar ords användning i svenska språket i historiskt perspektiv skriver under uppslagsordet ”arbete”:

verksamhet betraktad ss. (enskild) uppgift l. prestation; ngt visst slag af verksamhet, ngt visst som skall göras l. som man arbetar på l. håller på med; syssla, göromål; sysselsättning; förrättning; uppgift, uppdrag. Han har ett lätt, tungt, enerverande arbete. Förrätta, utföra sitt arbete väl. Försumma sitt arbete. Förelägga l. föresätta någon ett arbete. Man har anförtrott honom ett arbete som är mycket ansvarsfullt. Tinga, beställa ett arbete. Åtaga sig ett arbete. Han håller på med ett arbete som inte blir färdigt på länge ännu. Vara utan l. sakna arbete. Söka, få arbete. Gå, sätta sig till sitt arbete. Sitta, stå vid sitt arbete. (kurs. i originalet)

Tolv grundbetydelser anges:

1) ansträngning 2) vederbörlig 3) tillstånd af rörelse, jäsning o.d. 4) sträfvan 5) i bestämdt syfte bedrifven verksamhet 6) syssla, göromål, uppgift o.d. 7) om en saks verksamhet l. användning för sitt bestämda ändamål 8) ss. fysikalisk term 9) arbets- l. tillverkningssätt; teknisk form l. gestaltning; utförande 10) om ngt som är under utarbetande l. tillverkning 11) arbetsprodukt 12) bearbetande

Man kan notera att SAOB inte kopplar arbete till betalning eller försörjning. *Nationalencyklopedin* däremot definierar ”arbete” som:

1. stadigvarande sysselsättning som ger försörjning och som vanl. är nödvändig (och tillräcklig) för detta
2. verksamhet som kräver viss ansträngning med tonvikt ibl. på ansträngningen, ibl. på verksamheten (www.ne.se 2000-11-27).⁶

I *Nationalencyklopedins* ordbok ges betydelsen ”verksamhet på vilken en människa bygger sin försörjning”.

Tredjepersonskriteriet

Ett vanligt kriterium på arbete, använt av många forskare och i modifierad form i statistiska tidsanvändningsstudier⁷, är det så kallade tredjepersonskriteriet, som förefaller först ha formulerats av Margaret Reid i *Economics of Household Production* 1934. Kriteriet avser att skilja ”arbete”, som kopplas till produktion, från ”konsumtion”, och ingår i hennes forskning om olika ekonomiska aspekter på hushållens verksamhet.

Margaret Reid koncentrerar sig på hushållens obetalda arbete, det vill säga hon utesluter betalda anställda och hushållsmedlemmar som betalar för tjänster inom hushållet (exempelvis inneboende som betalar för arbete som utförs inom hushållet, Reid 1934: 4) med motiveringen dels att det förklarar hennes diskussion, dels att betalt arbete inom hushållen totalt sett är av liten omfattning. Men hon argumenterar också för uteslutningen av betald verksamhet inom hushållet, eftersom tjänare som bor i huset skulle räknas in, men inte de som bor någon annanstans – de senare tillhör inte hushållet. Skulle dessa räknas in borde också rörmokaren och läkaren som gör hembesök räknas in, och hon finner det bättre att dessa betalda verksamheter utesluts ur begreppet ”household production”, hushållsproduktion.

Hon vill undersöka ”the production boundary”, produktionsgränsen, det vill säga den gräns inom vilken produktionen äger rum, och den gräns som skiljer produktionen från konsumtionen. Hushållet betraktas vanligen som konsumtionsenhet⁸, och hon spetsar till problemet:

Är verkligen hemmafrun konsument i högre grad än andra familjemedlemmar? Vilken är i så fall skillnaden mellan produktion och konsumtion? Är det en produktiv verksamhet att styra ett hushåll så att en tillfredställande levnadsstandard möjliggörs? (Reid 1934: 4)

Margaret Reid kommer fram till följande definition av hushållsproduktion, och därmed till definitionen av (produktivt) arbete i hushållet:

Vi kan nu göra definitionen av hushållsproduktion fullständig. Den består av sådana *obetalda verksamheter som utförs av och för dess medlemmar, vilka verksamheter kan ersättas av marknadens varor, eller betalda tjänster, om omständigheter som inkomst, marknadsvillkor och personlig benägenhet tillåter att tjänsten överläts åt någon utanför hushållet* (Reid 1934: 11, originalets kursivering).

Utgångspunkten för definitionen är alltså marknaden, eftersom endast sådana aktiviteter som skulle kunna ersättas av på marknaden utbudna varor och tjänster ska klassificeras som arbete. Det ska alltså kunna utföras av någon annan, utomstående, person och ändå bibehålla sin grundläggande karaktär. Därmed utesluts, exempelvis i ovan nämnda statistiska tidsanvändningsstudier, tillfredsställande av personliga behov, som att sova, äta, motionera, lyssna till musik, vara åskådare till ett sportevenemang etcetera.

Karin Kock, svenska och samtida med Margaret Reid, är ett intressant exempel på en forskare som tidigt använder och skiljer mellan beteckningarna ”arbete” och ”yrke” både för det betalda arbetet och för hela respektive delar av det obetalda hushållsarbetet. I citatet nedan kan man lägga märke till att Kock använder uttrycket om kvinnor ”oavsett om hon har sin yrkesgärning förlagd inom eller utom hemmet”, det vill säga hon

begränsar inte beteckningen ”yrke” till det betalda arbetslivet. Kock förefaller klart vara inspirerad av Reid, och skriver år 1938 om den familj där mannen förvärvsarbetar, och kvinnan inte har egen löneinkomst utan sköter hemmet:

Hon erhåller en större eller mindre del av mannens penninginkomst för inköp av för familjen – och sålunda även för henne själv – nödvändiga varor och tjänster, och hennes verksamhet som *producent* blir att förädla de inköpta råvarorna och halvfabrikaten samt att utföra vissa tjänster för familjens behov. Denna verksamhet tillför icke familjen någon penninginkomst. Man kan uttrycka det på så sätt, att medan mannen som producent helt infogats i penninghushållningen, står hustrun kvar i naturahushållningen. Hennes arbetsinsats höjer emellertid familjens reala inkomst och hon bidrar därigenom till familjens försörjning.

[...]

Frågan om hur hustruns arbetsinsats ska ekonomiskt värderas är synnerligen vansklig. Det är först och främst nödvändigt att draga en gräns mellan det arbete som utföres av hustrun som producent och sådant arbete som ej kan bli föremål för en ekonomisk värdering. Varje människa utför arbete för egen räkning vilket ej kan åsättas något bytesvärde, och i ett hem som bygger på gemenskapen mellan två eller flera personer uppstår arbete för gemensam räkning samt tjänster av samma karaktär mellan parterna: ansvaret för hemmets skötsel, hemmets inredning och underhåll m.m. I den vanliga typen av hem, som består av man och hustru eller av man, hustru och ett eller flera barn, torde hustrun i regel fylla huvudparten av dessa uppgifter. Detta betraktas ej som ett yrkesarbete.

Att gränsdragningen är mycket vag framgår av att i hem, där det ej finnes någon hustru, betald arbetskraft ofta får övertaga även en del av dessa uppgifter. Detta får dock betraktas som undantagsfall och man torde kunna utgå ifrån, att som regel hustrun åtager sig de ovan nämnda arbetsuppgifterna, oavsett om

hon har sin yrkesgärning förlagd inom eller utom hemmet. Det kan ej bliva tal om att försöka ekonomiskt värdesätta den insats hustrun eller mannen gör på det icke-materiella området, skapandet av hemmets karaktär, barnens uppfostran m.m. *Hustruns yrkesarbete blir sålunda den del av hennes verksamhet i hemmet, som kan åsättas ett bytesvärde, därför att det kan överlåtas på betald arbetskraft.* Det förtjänar anmärkas att i vissa fall mannen utför en del av detta yrkesarbete.

Efter en dylik avgränsning av det yrkesmässiga hemarbetet från det icke-yrkesmässiga uppstår frågan om värderingsgrunden. Härvid måste man utgå från att det ej finnes någon anledning att åsätta hustruns yrkesmässiga hemarbete ett annat värde än som på marknaden tillkommer avlönat arbete av samma kvalitet (Kock 1938: 453, mina kurs.).

Reids tredjepersonskriterium gör, också när det används av Kock, att arbetsdefinitionen kommer att innesluta och utesluta aktiviteter vartefter som marknaden förändras. När nya tjänster utbjuds som tidigare inte funnits, så kan ytterligare hushållsverksamheter betraktas som överlåtbara arbeten. Om utbudet på marknaden minskar så sker motsvarande förändring av hushållets överlåtbara arbete. Orsakerna till marknadens förändrade utbud kan vara komplexa. Exempel på en sådan förändring är att det förr i vissa samhällsklasser var vanligt att små barn ammadades av anställda ammor – och att alltså den mor som själv ammade sitt barn med tredjepersonskriteriet utförde ett arbete, som kunde – och eventuellt borde – värderas till ammans lön på arbetsmarknaden. Idag har ammans yrke försvunnit, och amning av späda barn anses i många samhällen som ett viktigt sätt för mor och barn att relatera till varandra, en handling som inte har samma innebörd om det överlåts till någon annan. Ett nutida exempel är förekomsten av så kallade surrogatammor, kvinnor som mot betalning bär och föder

barn åt andra. Innebär denna verksamhet att varje graviditet nu enligt tredjepersonskriteriet borde klassificeras som arbete?

Marga Bruyn-Hundt anmärker i *The Economics of Unpaid Work* (1996) att tredjepersonskriteriet som det definierats av Reid utesluter "frivilliga aktiviteter som utförs för någon utanför det egna hushållet", exempelvis grannar eller vänner. Dessa borde enligt Bruyn-Hundt inkluderas, eftersom de har samma grundläggande karaktär: de omfattar obetalt hushållsarbete, barnomsorg och vård och omsorg om gamla eller sjuka människor, gör-det-själv-aktiviteter för andra hushåll och frivilliga (management-)aktiviteter för politiska eller frivilligorganisationer eller fackföreningar (Bruyn-Hundt 1996: 25). Hon anser också att tredjepersonskriteriet är en synonym för värdet i pengar av aktiviteten i fråga, på så sätt att om man tillämpar tredjepersonskriteriet så har man också därmed automatiskt valt att värdera arbetet till motsvarande lön på marknaden.

Detta är en synpunkt som inte delas av alla forskare som sysslat med frågor om obetalt arbete och dess värde.

Bruyn-Hundts karakterisering av verksamheter som vänder sig till andra än de egna familjemedlemmarna som "frivilliga", och att hon sätter dessa i samma kategori som ledningsuppgifter i exempelvis frivilligorganisationer, kan ifrågasättas. Valmöjligheten som antyds i hennes användning av begreppet "frivilliga aktiviteter" kan vara liten när det gäller uppgiften att ta hand om en gammal släkting, jämfört med att åta sig ett ledningsuppdrag, eller något annat uppdrag, i en frivilligorganisation. Emellertid är hennes påpekande att sådana verksamheter bör inkluderas i begreppet "arbete" relevant.

Det är nu klart att arbetsdefinitioner som bygger på betalning vållar avsevärda pro-

blem. Dessa problem kan ytterligare belysas med hjälp av den diskussion som förts om System of National Accounts.

System of National Accounts

Den standarddefinition av "arbete" som indirekt ingått i de av FN fastställda System of National Accounts (SNA) kritiserades länge på många grunder. År 1982 fastställde den trettonde International Conference of Labour Statisticians (ICLS) följande definition av arbetskraftsandelen i befolkningen: "alla människor av endera könet som står för utbudet av arbetskraft för produktionen av ekonomiska varor och tjänster såsom de definierats i Förenta Nationernas system för nationalräkenskaper (SNA), under en viss referenstid" (ICLS 1983).

Det betyder att en mycket stor del av statistik om arbetskraft, arbetslöshet, undersysselsättning etcetera, utförd av en mängd olika organisationer, är kopplad till och beroende av FN:s SNA, och av hur ekonomisk verksamhet definieras i denna standard. Även bruttonationalprodukt, bruttonationalinkomst och liknande mått beror av samma definition. All verksamhet som resulterar i varor och tjänster för avsalu på marknaden ska sedan länge ingå i SNA, liksom under vissa förhållanden produktion för husbehov, till exempel för jordbrukarhushåll. År 1993 ändrades denna standard. Då tillkom att *all produktion av varor för det egna hushållets konsumtion* också ska räknas in. Dit hör alltså odling, djurhållning, fiske, textilproduktion, sömnad, andra hantverk, att bygga egen bostad, att hämta ved och vatten, mala majsmjöl etcetera. Det som nu är uteslutet är *produktion av tjänster för det egna hushållet*. Alltså räknas inte matlagning, städning, barnomsorg, vård och omsorg om gamla och sjuka som ekonomisk verksamhet, och därmed inte som

arbete i meningen att människor som utför sådana sysslor är produktiva, arbetande eller bidrar till den ekonomiska verksamhetsnivån i ett land. Ett av skälen för denna avgränsning anges vara att det är svårt att sätta ett meningsfullt värde i pengar på sådana tjänster. Cynthia A. Wood (1997: 57-58) redovisar och diskuterar detta påstående i samband med sin analys av tredjepersonskriteriet, och invänder att svårigheterna att sätta värde på tjänsterna är överkomliga.

Även den nya standarden har mött kritik. Dels har man kritiserat att tjänster inom det egna hushållet inte räknas in i ekonomisk verksamhet, och formellt inte räknas som arbete. Det leder till att många traditionellt kvinnliga aktiviteter inte räknas in, och särskilt omfattande blir denna uteslutning i många utvecklingsländer.

Men invändningar mot att tjänster inom det egna hushållet skulle värderas i pengar och räknas inom SNA – och därmed in i bruttonationalprodukten – har också rests. Att räkna in dem skulle leda till att skillnader i ekonomisk standard mellan människor, mellan regioner och mellan länder skulle underskattas. Särskilt skulle skillnader i penninginkomster döljas mellan kvinnor som grupp – som utför mycket obetalt tjänstearbete i hushållet – och män som grupp – som utför betydligt mindre obetalt tjänstearbete i hushållet. Kritiker har också hävdats: om arbetslösheten ökar, så att fler människor är hänvisade till att finna sitt uppehälle utan löneinkomster, skulle detta inte registreras som fattigdom. Den längre tid som mycket fattiga utan arbetsinkomst måste använda för att söka mat på sophögar, att gå i stället för att åka med kommunala färdmedel etcetera, skulle endast registreras som omfördelning av tid. Beroende på hur tiden värderas skulle stor fattigdom i pengar se ut att kunna kom-

penseras med större användning av tid, vilket vore missvisande. För en belysande diskussion av olika kritiska synpunkter, se Anita Nyberg (1997).

De tillägg i SNA som beslöts 1993 är ännu inte genomförda till fullo, eller överallt. Emellertid rekommenderade FN:s fjärde kvinnokonferens i Beijing 1995 att allt obetalt arbete skulle kartläggas, och redovisas i så kallade satelliträkenskaper till de nationalräkenskaper som ska sammanställas enligt SNA. Det innebär att materialet ska redovisas i rapporter som bifogas nationalräkenskaperna, men att det inte ska summeras i de övriga räkenskaperna. Denna rekommendation inkluderar alltså även tjänstproduktionen för det egna hushållets bruk.⁹

Innan de nya rekommendationerna genomförts uppstår avsevärda risker för den som vill jämföra olika länders ekonomiska utveckling och nivå med hjälp av mått som bruttonationalinkomst och liknande begrepp som bygger på SNA. Olikskildheter i definitioner och tillämpningar när det gäller icke betalda arbeten kan vara stora, och det är inte alltid säkert att dessa skillnader klargörs tydligt i de olika ländernas publicerade siffror.¹⁰

Ytterligare definitioner av arbete

I Sverige och de nordiska länderna har sedan länge aktiviteter som obetalt utförts inom familjen betraktats som arbete, med beteckningen "hushållsarbete".¹¹ I Svenska Akademiens Ordbok (SAOB) anges att ordet använts i Svensk Författningssamling, SFS, år 1918, och att det dessförinnan förekommit i olika skrifter under den senare delen av 1800-talet, exempelvis 1897 i en artikel om fördelningen av de husliga arbetena könen emellan. Omfattningen av sådant arbete har också mätts. Under 1930-talet beräknades den svenska nationalproduktens värde 1861-1930, och i

beräkningarna gjordes också uppskattningar av det obetalda hushållsarbetet, även om dessa uppskattningar inte ingick i den slutliga analysen. Karin Kock ingick i ledningen för beräkningarna av nationalprodukten (Anita Nyberg 1997: 85-86).

Iulie Aslaksen och Charlotte Koren (1996: 66) hänvisar till beräkningar av den norska statistiska centralbyrån från 1912 av obetalt hushållsarbete i Norge.

I avsnittet "Work" i *A Companion to Feminist Philosophy* (1998: 448-55) skriver filosofen Barbara Hilkert Andolsen:

Arbete är en målinriktad mänsklig verksamhet som syftar till ett nyttigt resultat, särskilt, men inte uteslutande, verksamhet som är till för att tillfredsställa mänskliga behov. Det särskiljs från fritid, som innefattar mänskliga verksamheter som främst är till för nöje eller avslappning. Arbete inkluderar *både* lönearbete *och* obetalda aktiviteter som ändå förser människor med nyttiga varor och tjänster. Födande och fostrande arbete – som håller barn vid liv och förbereder dem för att ta del i samhället som vuxna – är också arbete.

Andolsen ställer som synes upp motsatsparet arbete–fritid, och definierar arbete som en målinriktad mänsklig aktivitet avsedd att producera ett användbart resultat. Hennes definition är bred, jämfört med många andras.

Att Aristoteles hierarkiskt ordnar fysiskt arbete långt under intellektuell verksamhet, "life of the mind", är, hävdar Andolsen i sin artikel, tämligen typiskt för manliga filosofers hållning. För Aristoteles var den samhälleliga arbetsfördelningen riktig i förhållande till de naturliga förutsättningar som olika grupper av människor innehar. Fria kvinnor och kvinnliga och manliga slavar utträttade de arbetsuppgifter i hushållet för vilka de var lämpade. En grupp icke-medborgare sysslade

med handel och hantverk, vilket lämnade eliten, de manliga medborgarna, fri att helt ägna sig åt de mest värdefulla mänskliga verksamheterna: politik och filosofi.

I det ekonomiska uppslagsverket *The New Palgrave* (1991) fastslår Jane Humphries i inledningen av uppslagsordet "women and work" att arbete är en könsbestämd erfarenhet. Hon fortsätter:

Kvinnors arbete utmärks särskilt, men inte uteslutande, av deras ansvar för vissa uppgifter som förknippas med daglig reproduktion liksom reproduktion mellan generationer. Den matlagning, städning, barnvård, vård och omsorg som ingår är på många sätt ett särskilt arbete, inte minst eftersom det är obetalt. Det har förblivit privatiserat även i avancerade industrialiserade ekonomier vare sig dessa varit plan- eller marknadsekonomier, och i samhällen där planerades preferenser eller marknadspriser registrerar värde så undervärderas arbete som varken ingår i planerna eller utbjuds på marknaden, ofta till och med intill gränsen för det osynliga. Det anses inte vara arbete alls (*The New Palgrave* 1991, vol. 4: 925).

Humphries använder alltså också ett brett arbetsbegrepp, som inte utgår från betalning utan från en mångfald av verksamheter som kvinnor traditionellt bedrivit, och man kan tillägga att även män kunnat bedriva liknande eller samma verksamheter. Men att använda begreppet "arbete" för familjeorganiserade aktiviteter, också när dessa är obetalda, har kritiserats på olika grunder.

Susan Himmelweit (1995) anser att många hushållsbaserade verksamheter är alltför personliga för att karakteriseras som "arbete". Någoting går enligt henne förlostat med denna klassificering, nämligen:

förmågan att ge värde åt de personliga och relationsinriktade aspekterna på många

hushållsaktiviteter. Genom att insistera på att hushållsinsatser ska värderas som "arbete" så utesluts mycket av sådana omsorgsinriktade eller självförverkligande aktiviteter och förblir i bakgrunden, nödvändiga för men icke erkända av arbeteökonomi och av ett samhälle som fungerar inom den (1995: 2).

Himmelweit använder i sin egen analys begreppsparet arbete-icke-arbete, och anser att arbete är förknippat med pengar. Vidare hävdar hon att begreppet arbete, knutet till hushållsbaserade eller familjeorganiserade obetalda aktiviteter, innebär en utvidgning som gjordes av feminister på 1960-talet, en utvidgning till ett icke-penninganknutet område där termen tidigare inte ansetts passande. Det senare påståendet är möjligen sant för viss anglosaxisk litteratur, men bortser då från Reids diskussion om hushållsproduktion. Däremot är påståendet inte sant i ett internationellt perspektiv. Arbetsbegreppet används som nämnts för hushållsaktiviteter redan i början av 1900-talet i Sverige och Norge. Det bör också framhållas att studier av det obetalda hushållsarbets omfattning (med olika avgränsningar och definitioner av de aktiviteter som undersökts, men där olika hushållsbaserade aktiviteter klassificerats just som arbete) har gjorts från 1920-talet och framåt i olika västländer, även om de flesta sådana studier gjorts efter 1970¹², och alltså efter den tidpunkt då Himmelweit anser att feministiska forskare utvidgat arbetsbegreppet.

Himmelweit drar slutsatsen:

Man behöver inte betrakta allt som antingen arbete eller icke-arbete. Istället för att förstärka denna motsättning genom att insistera på att om kvinnors bidrag till samhället ska erkännas måste de passa in i en kategori som är ämnad för de sätt som män träder in i en kapitalistisk ekonomi, måste vi överskrida den (1995: 15-16).

Hon förkastar alltså användningen av termen arbete på grund av verksamhetens personliga och tillfredsställande karaktär, en karaktär som går förlorad om klassificeringen arbete tillämpas. Därtill förknippar hon begreppet arbete med manligt arbete inom ett kapitalistiskt system, och gör därmed en avgränsning som avviker både från svenskt historiskt och nutida språkbruk och från hur begreppet används av ett flertal genusforskare.

Jacqueline J. Goodnow, och Jennifer M. Bowes (1994) är exempel på forskare som anser att användningen av arbete som övergripande kategori är meningsfull. De inleder med en snabb översikt över definitioner av hushållsarbete som utgår från att det inte är fråga om betalt arbete, i sin undersökning av på vilket sätt genus inverkar både på hushållsarbete och betalt arbete.

Det övergripande syftet har dock inte hjälpts av en tradition som har skilt skarpt på hushållsarbete och annat arbete. Denna åtskillnad har gjorts av flera skäl: att hushållsarbete inte är "produktivt", att det innebär en annan plats för arbetet, och en annan livsstil, att det inte inbegriper pengar utan har speciella villkor, av vilka ett är motivation, att det utförs "av kärlek". Denna typ av åtskillnad av hushållsarbete från andra former av arbete är nu ifrågasatt (1994: 31).

Ett bättre alternativ, har det hävdats, är att betrakta betalt arbete och obetalt arbete som olika former av arbete och att skilja mellan dem utifrån drag som finns i båda typerna av arbete men i olika grad. Detta tillvägagångssätt har givit upphov till ett stort antal villkor som sägs vara särskilt troliga att man finner i hushållsarbete – speciellt kvinnors traditionella del av det. Det måste noteras att arbetet ofta ansetts oviktigt. Man är ofta av åsikten att ens arbete säger något om ens identitet som man eller kvinna. Det kan vara svårt att avsäga sig. Det inbegriper långa arbetstider. Det tar aldrig slut, är osynligt, utförs varje dag. Det har lite variation och görs ofta ojämnt

av andra alldeles efter att det har utförts. Det innehåller illusionen att "man är sin egen chef" men det är sällan sant (1994: 32).

Det finns anledning att understryka att flera av de karakteristika som de anser vara förknippade med hushållsarbete också ansetts karakterisera betalda arbeten med låg status, låg betalning och ofta med en hög andel kvinnor som utför det. Exempel är städning, barnomsorg, äldreomsorg, vissa typer av kontorsarbete etcetera.

Himmelweits analys ovan kommenteras och utvidgas av Regenia Gagnier and John Dupré (1995) som koncentrerar sig på själva arbetsbegreppet och de positiva och negativa aspekterna på arbete. De hävdar att Himmelweit uppmärksammar de negativa aspekterna av lönearbete, men att hon minimerar de positiva aspekterna som källa till relationer mellan människor, utom i det speciella fallet omsorgsarbete (1995: 106). De använder själva en bred arbetsdefinition, arbete är något som görs i ett syfte, vare sig det också kan göras för sin egen skull eller ej. De ställer arbete i kontrast till fritidsarbete, "leisure-work", som de definierar som produktiva fritidsaktiviteter och till ren lättja, "pure idleness". De avslutar med en diskussion av den rena lättjans roll och vikt som del av det goda livet.

Till detta vill jag lägga att många verksamheter, som tveklöst sedan länge betraktas som arbete, har en djupt personlig karaktär, och också brukar betraktas som utomordentligt tillfredsställande för den som utför det. Konstnärer, författare, skådespelare och musiker utför arbete som är så personligt att Reids utbytbarhetskrav kan ifrågasättas. Kan Virginia Woolf sägas vara författare i en utbytbar mening, det vill säga att författarbetet kunde ha utförts av någon annan?

Skulle Virginia Woolfs böcker ha kunnat skrivas av någon annan? Var det inte ett arbete som hon utförde när hon skrev? Det bör framhållas att betalningen för hennes skrifter, liksom för många konstnärer som – i vart fall av eftervärlden – brukar betraktas som etablerade, oftast var mycket osäker, och att hon i flera fall själv betalade för att få sina skrifter publicerade, ett förhållande som gällt många andra författare, liksom bildkonstnärer, musiker och dansare. Betalning är i sådana fall ett osäkert arbetskriterium. Arbetar en målare, som under sin livstid inte säljer några tavlor alls, men som i efterhand räknas som en betydande konstnär?

Även andra yrken än de konstnärliga innebär djupa och nära relationer. Läraryrket, särskilt lärare som undervisar småbarn, vård- och omsorgsyrken, särskilt när människor vårdar andra ofta och under lång tid, och yrken inom religiösa organisationer kan alla innebära att djupa personliga band knyts.

Ett emancipatoriskt arbetsbegrepp

Det finns, som framgått, en lång historisk tradition av arbetsdefinitioner som hierarkiskt rangordnar olika slag av verksamheter. Arbeten har kallats "närande" eller "tärande" i olika perioder, men med helt olika klassificeringar av samma arbeten. Det finns arbetsdefinitioner och benämningar av arbete som osynliggör vissa människors arbete, till exempel slavars arbete eller barnarbete, eller vissa typer av arbete, till exempel arbete som inte organiseras på en arbetsmarknad, som jordbruksarbete för husbehov, eller hushållsarbete.

Susan Himmelweit skriver i en senare artikel:

En huvuduppgift för feministisk ekonomi är att förstå arbete som i grunden är relationsinriktat snarare än definierat genom en en-

skild produkt. Sådant arbete har sina egna motivationer, fördelningsformer och ersättning, är fördelat och dess resultat distribueras på ett annat sätt än det arbete som ekonomin vanligtvis sysslar med. Istället för att argumentera om hur hushållsarbete överensstämmer och inte överensstämmer med existerande beskrivningar av arbete och produktion, måste en feministisk ekonomisk analys både empiriskt och teoretiskt analysera den relationsinriktade sidan av arbete, en sida som inte bara är grundläggande i merparten av hushållsarbete utan också alltmer erkänns som relevant också för mycket betalt arbete (1999: 134).

De relationsinriktade aspekter på arbete som Himmelweit söker kan leda vidare. Att försöka finna ett *arbetsbegrepp som är emancipatoriskt* i den meningen att det inte osynliggör någons arbete, eller något slag av arbete, är ett djärvt företag. Inte desto mindre är det vad jag skulle vilja göra, och denna artikel är ett led i sökandet efter ett sådant begrepp.

Ett emancipatoriskt arbetsbegrepp borde formuleras positivt, snarare än negativt. Det ska kunna användas meningsfullt för aktiviteter som inte så ofta brukar behandlas tillsammans. Det ska göra både kvinnors och mäns traditionella verksamheter och aktiviteter synliga och rymma nya verksamheter och aktiviteter, och det ska varken osynliggöra verksamheter som är betalda eller obetalda, föreskrivna eller frivilliga i djupare mening, verksamheter som utförs inom familjens ramar, som utförs av unga, medelålders eller gamla, verksamheter och aktiviteter som finansieras via egna arbetsinkomster, via offentliga medel, via att den arbetande försörjs av andra familjemedlemmar, via frivilligorganisationer, det ska innefatta verksamheter som äger rum på så kallad heltid, deltid eller utan att arbetstiden alls räknas etcetera.

En underliggande föreställning är att det i

alla dessa fall är fråga om verksamheter eller aktiviteter som har sådana gemensamma drag att en gemensamt begrepp, arbete, för dem är meningsfullt och analytiskt användbart.

Det emancipatoriska arbetsbegreppet borde inte heller bygga hierarkier av arbetsuppgifter. Om en arbetsuppgift exempelvis är utvecklande eller om den inte är det måste relateras till den människa som ska utföra den. För en människa som är svårt psykiskt handikappad kan ett arbete, som andra skulle anse monotont, vara ett viktigt steg till att kunna ingå i en arbetsgemenskap, och att kunna nå större självständighet än förut. För en annan människa kan samma arbete vara ytterst plågsamt.

Idealt sett borde ett emancipatoriskt arbetsbegrepp leda till ny syn på olika mänskliga verksamheter, och locka till nya tankar om både arbete och om hur arbete kan organiseras.

Det är viktigt att framhålla att ett emancipatoriskt arbetsbegrepp inte behöver vara nytt. Många är de definitioner av arbete som genom tiderna har gjorts, och med utgångspunkt i tidigare forskares arbeten kan äldre begrepp ha ny användbarhet. Jag vill också betona att det inte är fråga om att finna ett enda arbetsbegrepp med ambitionen att det ska täcka alla behov av arbetsbegrepp, för alla typer av studier. I stället är min strävan att finna och använda ett emancipatoriskt arbetsbegrepp för att på det sättet ställa ett kontrasterande begrepp mot de många som finns. Det blir då möjligt att få syn på – framför allt genusrelevanta – egenskaper hos de vanligen använda arbetsbegreppen. Det blir också möjligt att formulera alternativa framställningar av arbete utfört av kvinnor och män under olika förhållanden.

För egen del ansluter jag mig tills vidare till stora delar av Barbara Hilkert Andolsens

arbetsbegrepp ovan. Arbete definierar jag då som en målinriktad mänsklig aktivitet avsedd att producera ett användbart resultat. Ofta, men inte alltid, syftar det till att tillgodose mänskliga behov och önskningar. Begreppet är vagt, och kan kritiseras för att innesluta alltför mycket. För mina ändamål här och tills vidare, som främst rör genus och fördelning av arbete med olika villkor och innehåll, väljer jag dock att hellre innesluta än utesluta.

Tillämpat på läsningen av *KvT* finner jag det fullt rimligt att en sådan läsning faktiskt kommer att klassificeras olika, beroende på sammanhang. Det är klart att själva aktiviteten – läsning av en tidskrift – kan ingå i olika relationer mellan den läsande och olika andra människor. Därutöver finns också anledning att fråga vilken betydelse själva klassificeringen får för olika läsande kvinnor och män. Är det viktigare att läsa om läsningen klassificeras som arbete? ”Tyst, ser du inte att jag arbetar!” Eller är det i själva verket tvärtom: ”Nej, du stör inte alls, jag bara arbetar!”

Arbete i livsperspektiv

Om det stora kunskapsområdet ”genus och arbete” ska sammanfattas ytterst kort, kan man säga att normen för vad som är ”arbete” har formulerats så att de inneslutit och passat mäns traditionella verksamheter, och uteslutit kvinnors. Detta gäller även normer för ”fritidssysslor” och ”vila”. Män som grupp förvärvsarbetar i det som kallas ”heltid”, eller är heltidsarbetslösa. Kvinnor avviker exempelvis vad gäller arbetstider eller arbetskontrakt, och avvikelserna benämns ”deltid”, ”atypiska arbeten” etcetera. Som slutsats om den svenska arbetsmarknaden¹³ från genussynpunkt kan sägas att kvinnor har full rätt att delta i det betalda arbetet om,

och endast om, deras förvärvsarbete inte konkurrerar med mäns. Inte heller får stora förändringar krävas i traditionellt manliga förvärvsmönster genom att män måste åta sig betydande insatser i de obetalda sfärerna. Strategin¹⁴ kan benämnas ”stör inte män”.

Avslutningsvis vill jag ta upp en särskild rättighet kopplad till vissa former av arbete, därför att denna rättighet mycket tydligt illustrerar genus och arbetets klassificering.

Arbete och rätt till pension, alltså arbete som ger rätt till en viss inkomst sedan det – oftast betalda – arbetet upphört i en människas liv, har kommit att diskuteras allt mer, inte bara i industrialiserade länder. Det hänger samman med arbetslöshet och därmed följande lägre ålderspensionsrätter när sådana rätter baseras på lönearbete, med förtidspensioneringar och demografiska förändringar. Grunden för diskussionen är – underförstått eller uttalat – att de äldre som andel av befolkningen ökar i alla industrialiserade länder, och i många utvecklingsländer.¹⁵ Den förändrade befolkningssammansättningen anses problematisk, eftersom människor kan väntas leva fler år än förr som pensionärer, och dessutom därför att många mycket gamla kan väntas medföra större totalt behov av vård och äldreomsorg i samhället. I fokus står förvärvsarbetet och andra aktiviteter som grundar rätt till ålderspension.

Det är då av intresse hur en enskild människas livsår kan förväntas fördelas på förvärvsarbete respektive icke-förvärvsarbete (egentligen ”ej pensionsrättsgrundande aktiviteter”). OECD (2000) har för 29 medlemsländer undersökt hur många förvärvsarbetsår kvinnor och män kan väntas ha under dagens arbetsmarknadsförhållanden, och hur många sådana år de väntas ha år 2030 om nuvarande tendenser håller i sig. I tabellen ovan har jag för några

	2000		2030	
	i förvärvsarb	ej förvärvsarb	i förvärvsarb	ej förvärvsarb
Finland kv/män	29/32	51/41	32/28	53/50
Tyskland kv/män	29/36	52/38	39/34	45/44
Italien kv/män	19/33	63/43	27/27	58/52
Japan kv/män	32/46	51/31	38/47	48/33
Spanien kv/män	18/33	64/42	34/32	51/47
Sverige kv/män	34/37	48/40	36/33	49/47
Storbrit kv/män	32/38	49/37	38/34	45/44
USA kv/män	36/42	45/32	43/41	40/37

Källa: OECD 2000

länder sammanställt dessa data. Åren utanför förvärvsarbetet innefattar både barn/ungdomsår och år som pensionär, liksom år som av andra skäl innebär att personen varken förvärvsarbetar eller är registrerat arbetslös.

Projektionerna för år 2030 måste tolkas mycket försiktigt, eftersom de bygger på framskrivningar av trender som i ett längre perspektiv kan förefalla mindre sannolika.¹⁶ Trots detta framgår klart att många människor i de industrialiserade länderna redan idag förvärvsarbetar mindre än hälften av sina liv, och de ökningar som med stor säkerhet väntas ske av åren utanför förvärvsarbetet kommer att ske under perioden efter pensionering. (Man kan också notera att den norm om 40 förvärvsår som emellanåt angivits för det nya svenska pensionssystemet idag endast uppnås – och överskrids – av män i Japan och USA.)

Fördelningen mellan kvinnor och män av å ena sidan betalt förvärvsarbete och å den andra obetalt arbete organiserat inom familjen är väl belyst, även i pensions-sammanhang. Exempelvis skrev den så kallade Pensionsarbetsgruppen 1994 (SOU 1994:20 s. 186)

Det primära ansvaret för att äldre, sjuka och handikappade får en god service och vård får

anses ligga på samhället. I den mån samhället engagerar anhöriga i vårdarbetet bör de anhöriga få en adekvat ersättning för sitt arbete. Vi anser det vara angeläget att de anhöriga får en rimlig ekonomisk situation under vårdtiden och därmed ett bättre pensionsutfall.

I stället har i Sverige antalet anhöriga som får betalt för vårdinsatser minskat kraftigt. År 1973 fanns 18 000 av kommunen anställda anhörigvårdare, år 1993 fanns knappt 6 300 och år 1999 var de betalda anhörigvårdarna nere i 3 175 stycken (Se Ann-Britt Mossberg Sand 2000: 13, Socialstyrelsen 2000 tabell 5). De vårdade är människor i alla åldrar, som har svårt att klara sig själva. Ungefär hälften är människor över 65 år. Samtidigt som mer än 80 procent av de anställda anhörigvårdarna försvunnit så har de äldre som vårdas i hemmet ökat kraftigt i antal, och de äldre som får kommunal hemtjänst är en allt mindre andel av de hemmaboende äldre.¹⁷

Eftersom kvinnor genomsnittligt lever längre än män, och eftersom majoriteten av gifta och sammanboende kvinnor och män bildar par där mannen är äldre än kvinnan, så utgör kvinnorna en stor majoritet av ensamstående äldre. Kvinnor sköter idag också en stor del av äldreomsorgen obetalt. Gamla kvinnor vårdar ännu äldre makar, döttrar

och svärdöttrar vårdar gamla kvinnor och män. Med ökande antal och andel gamla i befolkningen kommer trycket på kvinnor att vårda obetalt snarare att öka än minska. Samtidigt kräver det pensionssystem som nu är infört att de betalda förvärvsarbetsåren blir fler, och det blir allt viktigare att de årliga löneinkomsterna ökar för kvinnor, för att deras ålderspension som ensamstående ska bli rimlig.

Mot bakgrund av att livet efter förvärvsarbets slut kommer att utgöra en växande andel av kvinnors och mäns liv bör flera problem belysas. Hur ska det totala arbetet, betalt och obetalt, i familjen, frivilligorganisationerna, företagen och offentligfinansierade verksamheter fördelas mellan kvinnor och män och under hela livet? Hur ska förvärvsarbeten omvandlas så, att kvinnor och män orkar ha dem till 65, eller till 67 år eller kanske ännu längre? Hur ska män delta mer i det obetalda arbetslivet, vilket skulle kunna leda till bättre förmåga för män att klara sig som ensamstående eller då det betalda arbetet inte är tillgängligt för dem? Hur ska kvinnor kunna få så höga och långvariga arbetsinkomster att deras villkor som pensionärer blir rimliga?

Dagens svenska pensionssystem utövar inget tryck på män att öka sin andel obetalt arbete, hur detta än organiseras, i något livs-skede, snarare tvärtom. Män som grupp åldras på högre pensioner (se till exempel SCB, 2000 tabell s. 58) och får mycket oftare än kvinnor sin vård och omsorg utan att betala för den. Förändringstrycket riktas helt mot kvinnorna, och de ekonomiska följderna av en oförändrad fördelning av det obetalda arbetet bärs likaså av dem. Denna förändring av pensionssystemet passar väl in i den ovan skisserade strategin "stör inte män". Motsvarande strategi kan iaktas i vart fall i Spanien

och i Tyskland (se Agneta Stark och Åsa Regnér 2001).

Ett nytt och mer jämställt genuskontrakt för liv och arbete har länge varit angeläget. Jag kan idag inte se att det skulle vara inom räckhåll. Möjligen kommer en idag allmänt befarad framtida arbetskraftsbrist att kunna användas av kvinnor i Sverige och i andra länder för att trots allt åstadkomma ett sådant nytt genuskontrakt, där arbete definieras emancipatoriskt och både kvinnors och mäns arbete räknas.

NOTER

1. I ett utlåtande om en forskningsansökan i slutet av år 2000 i Sverige skriver den anonyme bedömare om "individernas val av fördelning mellan avlönat arbete och fritid/oavlönat arbete".
2. Oftast är det här fråga om betalt arbete, men vissa förmåner som pensionsrätt har emellanåt i olika länder givits vid exempelvis föräldraskap – som då kopplas till arbete med vård av barn men vanligen utgår utan någon närmare kontroll av vem som verkligen utför arbetet – eller obligatorisk militärtjänst (med mycket låg betalning att jämföra med fickpengar snarare än lön). I Sverige utgår s.k. barnår som ger viss pensionsrätt för den som saknat egen inkomst eller haft låg sådan, och viss pensionsrätt för värnplikt. Se sou 1994:20 s. 274-91.
3. Det finns många internationella standarder och definitioner som berör arbete, till exempel de som utformats av International Labour Organisation, liksom sådana som används i nationella undersökningar som de svenska återkommande Arbetskraftsundersökningar (AKU) som görs av Statistiska Centralbyrån. Att jag här koncentrerar diskussionen till SNA och nationalräkenskaperna beror på dessas stora genomslagskraft, liksom att de mycket ofta används för internationella jämförelser av länders utvecklingsnivå och förändringar i denna. De ut-

- gör också grunden för statistiska arbetsdefinitioner i rapporter som de nämnda, se vidare avsnittet om System of National Accounts nedan.
4. Se till exempel OECD 1998: 48ff där fattigdom diskuteras, bland annat i relation till förekomst och bestämmande av minimilöner.
 5. Hur hushållsarbete har klassificerats diskuteras exempelvis av Anita Nyberg (1989).
 6. Två ytterligare betydelser som anges är 3. "konkret produkt av mänsklig verksamhet" (till exempel ett vetenskapligt arbete) och 4. "mekanisk energi som måste tillföras en kropp för att flytta den", (en fysisk betydelse).
 7. Se till exempel Klas Rydenstam 1992, SCB 1992b, Birgitta Hedman, Francesca Perucci och Pehr Sundström (1996: 66)
 8. Hon argumenterar mot gängse uppfattningar i början av 1930-talet i USA, och citerar exempelvis Byrd, *Industry and Civilization* (1925), där han på s. 202 uttrycker en vid tiden spridd uppfattning: "I moderna industrialiserade länder är kvinnor i allmänhet konsumenter, och män i allmänhet producenter."
 9. Joann Vanek (1996) redogör för förändringarna i SNA och diskussionen vid FN-konferensen i Beijing. Hon framhåller de utvecklingsmöjligheter som dokumentet från Beijing öppnar, och delar av detta dokument är återgivet i anslutning till hennes artikel.
 10. Ekonomen Julie A. Nelson (1996: 119-20) framför i den feministiska diskussionen om detta uppfattningen, som också framförs av ekonomer som inte sysslar med genusforskning, att problemet med det på nationalräkenskaperna baserade måttet "bruttonationalprodukten" inte är BNP-måttet i sig, utan att det används utanför de områden det konstruerats för. BNP-måttet är inte ett välfärdsmått, utan ett grovt mått på ekonomisk aktivitet inom marknadssektorn och den offentliga sektorn, och kan mycket väl användas för detta begränsade ändamål.
 11. För en intressant översikt av svensk behandling av och diskussion om arbete i hushållen, se Brita Åkerman m.fl. (1983), särskilt Brita Åkermans och Carin Boalts bidrag i del I.
 12. För en sammanfattning av dessa studier, se Luisella Goldschmidt-Clermont (1982: 43-126).
 13. Detsamma kan sägas om andra länders arbetsmarknader, vilket inte diskuteras här.
 14. Begreppet "strategi" innefattar inte en uttalad avsikt, utan sammanfattar här långvarig och systematisk inriktning, oavsett utformning och orsak.
 15. *The Ageing and Development Report. Poverty, Independence and the World's Older People*, (1999, redigerad av Judith Randel, Tony German och Deborah Ewing) visar att idag mer än 60 procent av jordens människor som är över 60 år lever i utvecklingsländerna. År 2020 kommer länder som Kuba, Argentina, Thailand och Sri Lanka att ha en högre andel av befolkningen i åldrarna över 65 år än vad USA har idag (1999: xii).
 16. Exempelvis kan ifrågasättas om kvinnors förvärvsår år 2030 verkligen kommer att vara fler än mäns i alla länderna utom i Japan.
 17. Ann-Britt Mossberg-Sand (2000) visar under vilka svåra och osäkra förhållanden denna minoritet, flertalet av dem kvinnor, arbetar under. Marta Szebehely (2000) redogör för äldreomsorgens förändringar under 1990-talet och för kvinnornas roll.

LITTERATUR

- ASLAKSEN, JULIE & KOREN, CHARLOTTE (1996) "Unpaid Household Work and the Distribution of Extended Income: The Norwegian Experience", *Feminist Economics* vol. II no. 3.
- BRUYN-HUNDT, MARGA (1996) *The Economics of Unpaid Work*, Thesis Publishers.
- A Companion to Feminist Philosophy* (1998) Alison M. Jaggar & Iris Marion Young (red.), Blackwell

- Companions to Philosophy 13, Malden, Blackwell.
- GAGNIER, REGENIA & DUPRÉ, JOHN (1995) "On Work and Idleness", *Feminist Economics* vol. I no. 2.
- GOLDSCHMIDT-CLERMONT, LUISELLA (1982) *Unpaid work in the household*, International Labour Office.
- GOODNOW, JACQUELINE J. & BOWES, JENNIFER M. (1994) *Men, Women and Household Work*, Oxford University Press.
- HEDMAN, BIRGITTA, PERUCCI, FRANCESCA & SUNDSTRÖM, PEHR (1996) *Engendering Statistics – A Tool for Change*, Statistics Sweden.
- HIMMELWEIT, SUSAN (1995) "The Discovery of 'Unpaid Work': The Social Consequences of the Expansion of 'Work'", *Feminist Economics* vol. I no. 2.
- (1999) "Domestic Labour", Janice Peterson & Margaret Lewis (red.) *The Elgar Companion to Feminist Economics*, Edward Elgar.
- International Conference of Labour Statisticians (1983) "Resolution Concerning Statistics of the Economically Active Population, Employment, Unemployment and Underemployment.", *Bulletin of Labour Statistics*, 1983-3 ILO.
- KOCK, KARIN (1938) "Kvinnoarbetet i Sverige", *SOU* 1938:47, *Betänkande angående gift kvinnas förvärsarbete m.m. avgivet av Kvinnoarbetskommittén*, Stockholm.
- MOSSBERG SAND, ANN-BRITT (2000) *Ansvar, kärlek och försörjning. Om anställda anhörigvårdare i Sverige*, Department of Sociology, Göteborg University.
- NELSON, JULIE A. (1996) *Feminism, Objectivity and Economics*, Routledge.
- The New Palgrave: A Dictionary of Economics* (1991) vol. 4, Macmillan.
- NYBERG, ANITA (1989) *Tekniken – kvinnornas befriare? Hushållsteknik, köpevaror, gifta kvinnors hushållsarbets- och förvärsdeltagande 1930-talet – 1980-talet*, Tema Teknik och social förändring, Linköpings universitet.
- (1997) "Makt, kön och BNP" i *SOU* 1997:138 *Familj, makt och jämställdhet*, Göran Ahrne och Inga Persson (red.), Fritzes.
- OECD (1998) *Employment Outlook. June 1998*, OECD.
- OECD (2000) *Reforms for an Ageing Society*, OECD .
- OHLANDER, ANN-SOFIE & STRÖMBERG, ULLA-BRITT (1996) *Tusen svenska kvinnoår. Svensk kvinnohistoria från vikingatid till nutid*, Rabén Prisma.
- RANDEL, JUDITH, GERMAN, TONY & EWING, DEBORAH (red.) (1999) *The Ageing and Development Report. Poverty, Independence and the World's Older People*, Earthscan.
- REID, MARGARET GILPIN (1934) *Economics of Household Production*, John Wiley.
- RYDENSTAM, KLAS (1992) *I tid och otid: En undersökning om kvinnors och mäns tidsanvändning 1990/91*, Rapport 79, SCB.
- SCB (1992a) *I tid och otid: En undersökning om kvinnors och mäns tidsanvändning 1990/91*, Statistiska centralbyrån (Levnadsförhållanden, rapport 79).
- SCB (1992b) *Tidsanvändningsundersökningen 1990/91: Tabeller*, Statistiska centralbyrån (Levnadsförhållanden rapport 80).
- Socialstyrelsen (2000) *Insatser för personer med funktionshinder 1999*, Sveriges officiella statistik, Socialstyrelsen.
- SOU* 1990:77 *Allmän pension. Bilagor, Huvudbetänkande av pensionsberedningen*, Allmänna förlaget.
- SOU* 1994:20 *Reformerat pensionssystem. Betänkande av Pensionsarbetsgruppen*, Fritzes.
- SCB (2000) *Äldres levnadsförhållanden 1980-1998*, SCB .
- STARK, AGNETA & REGNÉR, ÅSA (2001) *I vems händer? Om arbete, genus och åldrande i tre länder*, Tema Genus Linköping.
- SZEBEHELY, MARTA (2000) "Äldreomsorg i förändring – knappare resurser och nyare organisationsformer", *SOU* 2000:38 *Välfärd, vård och omsorg*, Fritzes.
- VANEK, JOANN (1996) "Generate and Disseminate!

The U.N. Platform for Action”, *Feminist Economics* Vol. II No. 3.

WOOD, CYNTHIA A. (1997) ”The First World/Third party Criterion: A Feminist Critique of Production Boundaries in Economics”, *Feminist Economics* Vol III No. 3.

ÅKERMAN, BRITA M.F.L. (1983) *Den okända vardagen: om arbetet i hemmen*, Akademilitteratur.

SUMMARY

Work is in this article seen as a social phenomenon that has been defined in many different ways. However, the definitions have long been gender biased, in that men’s traditional activities more often than women’s have been defined as “work”. Work has been defined as the opposite of leisure, of consumption, of non-production or of rest, but work has also been defined for the purpose of assessing the level of economic activity in a society, for establishing the level of economic development and for comparing different societies in a number of ways.

Many gender researchers have discussed the male bias in definitions of work, and the importance of developing definitions that include women’s activities. Margaret Reid, followed by Karin Kock and others, developed the “third party criterion” for defining work. This criterion states that work includes waged work as well as work perfor-

med without payment but for which market substitutes are available and acceptable.

In the article, the definition of Barbara Hillkert Andolsen is used in building a base for the long term purpose of developing an emancipatory work concept. The concept is bold, as such a work concept should include activities that are paid or unpaid, prescribed or voluntary, fulfilling or unpleasant, performed on a market or within the family, in public services, in voluntary organisations, performed full-time, part-time or without working time being registered, and activities performed by people regardless of age, gender, class or ethnicity.

Finally, the example of the Swedish pension reform in the 1990’s shows that pressure for changing the present distribution of work is directed towards women, with no incentives for men to change traditional patterns. The tacit agenda may be expressed as “do not disturb men” – women are allowed all kinds of work as long as their activities do not require men to change more than marginally.

AGNETA STARK

Tema Genus
Linköpings universitet
581 83 Linköping
agneta.stark@tema.liu.se